

Feischmidt Margit, Glózer Rita, Ilyés Zoltán, Kasznár Veronika Katalin, Zakariás Ildikó: *Nemzet a mindennapokban. Az újnacionalizmus populáris kultúrája*. L'Harmattan, Budapest, 2014. 473. o.

Újnacionalizmus, populáris kultúra, szélsőjobboldali politika – a Feischmidt Margit és munkatársai által jegyzett kötet ezeken a problémákon keresztül igyekszik etnográfiai és diszkurzív eszközökkel megragadni a magyarországi nacionalizmus legújabb fejleményeit. Az újnacionalizmus a nyugati társadalomtudomány fogalma, és a (szélső)jobboldali politika hidegháborút követő, Európa-szerte tapasztalható intézményes megerősödésére hivatott magyarázatot adni. Az előszóban, de más fejezetekben is, Feischmidt elsősorban Banks és Gingrich újnacionalizmus-fogalmára támaszkodik (Andre Gingrich and Marcus Banks (ed.): *Neo-Nationalism in Europe and Beyond. Perspectives from Social Anthropology*. Berghahn Books, New York, Oxford, 2006.). Eszerint a nacionalizmus új formájáról van szó, amely nem más, mint társadalmi reakció a globalizációval, a transznacionális függőségek kiterjedésével és Európában a nemzetek feletti gazdasági és politikai intézményesüléssel összefüggő átalakulásokra, és az azokkal járó bizonytalanságra. E problémákat az újnacionalista mozgalmak nyugaton jellemzően a bevándorlók, az európai szintű döntéshozatal és a fogyasztói tömegkultúra káros hatásaként látják és láttatják. A Banks és Gingrich szerkesztette kötet bevallottan nem foglalkozik a poszt-szocialista nacionalizmussal, mondván az más lapra tartozik. Valóban, a kontinens keleti felén egészen más értelmet kap a kérdésfelvetés, amely a nacionalizmus 1990-es évektől tapasztalható újramegjelenésére keresi a választ (persze bátran kételkedhetünk abban is, hogy nyugaton visszaszorult volna a nacionalizmus, vagy hogy korábbi formái nem értelmezhetők transznacionális átalakulásokra adott reakcióként). Anélkül, hogy belemennének az újnacionalizmus körüli fogalmi bonyodalmak tárgyalásába, Feischmidt Margit és munkatársai voltaképpen az említett, üresen hagyott lap megírására vállalkoznak. A magyarországi újnacionalizmus strukturális magyarázatakor Don Kalb és munkatársai nyomán (Don Kalb, Gábor Halmai (ed.): *Headlines of Nation, Subtexts of Class. Working Class Populism and the Return of the Repressed in Neoliberal Europe*. Berghahn, New York, 2011.) abból indulnak ki, hogy a félperifériás helyzetű kelet-Európában az antikommunizmus, tágabban az uralkodó neoliberalizmus megfosztja legitimitásától az „osztálynyelvet”, azaz lehetetlenné teszi, hogy a „piaci nyitás” vesztesei, elsősorban a munkás-osztály, megfogalmazzák sérelmeiket és a cselekvés igényével léphessenek fel, és ezért fordulnak a felelősöket megnevező és a nemzeti sorsközösség révén automatikus és állandó biztonságot ígérő nacionalista populizmus felé. Feischmidt többször hangot ad e magyarázattal kapcsolatos kritikájának, és hangsúlyozza, hogy az általa vezetett kutatás során alkalmazott kulturális antropológiai megközelítésben e gazdasági-társadalmi változások kulturális percepciója és szimbolizációja is szerepet kap. A kötet legfontosabb állítása, hogy a nyelv, amely kitölti az osztálymagyarázat hiánya keltette űrt, a populáris kultúrából érkezik, és egyszerre képes megnevezni a sérelmeket és kifejezni a morális rend helyreállítására vonatkozó igényt. A magyarázatnak ez az eleme két szempontból is nagy jelentőséggel bír. Először is, elsősorban Edensor nyomán (Tim Edensor: *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Berg, Oxford, New York, 2002.), a szerzők beemelik a popkultúrát a nacionalizmus vizsgálatába, amely klasszikusan az állam és a politikai mozgalmak szerepével, a történelemmel, a magas kultúrával, a „kitalált hagyományokkal”, a folklórral és a hivatalos diskurzusokkal volt elfoglalva. A kötet újszerűségét többek között az adja, hogy rámutat a szubkultúrák szerepére a hazai új jobboldal megerősödésében, és képes figyelembe

venni a színtér új szereplőt, elsősorban a popkulturális identitásipar vállalkozásait. Ezáltal a hagyományos értelemben felfogott politika szférája mellett a mindennapok életvilágát is bevonja az elemzésbe, azokat a módokat, ahogyan az emberek a nemzetet a hétköznapok során, magától értetődően és rutinszerűen, megélik és értelmezik. Másodsorban, mindezzel összefüggésben, a kötetben alkalmazott megközelítés, bár lényeges szerepet tulajdonít a szélsőjobboldali politikai mozgalmaknak, túlmegy a nyilvánosság „tematizálására” hangsúlyt fektető szokványos politológiai magyarázatoknak. Ehelyett a mindennapi életvilágok nacionalizmusa és a szélsőjobboldali politikai aktorok közötti interakciót állítja az elemzés középpontjába.

Ez az összetett magyarázati modell, amely a strukturális tényezőknél és a politika szervezeteken túl az újnacionalizmus hirdette értékekre vonatkozó társadalmi igényeket, illetve az azokat kiszolgáló nem-állami és nem-pártpolitikai aktorok szerepét is tekintetbe veszi, a kötet több esettanulmányában rendkívül gyümölcsözőnek bizonyul. Kár, hogy az újnacionalizmus, a populáris kultúra és a szélsőjobboldali politikai mozgalom közötti empirikus viszonyok több esetben tisztázatlanok maradnak. A kötet egészére vonatkozóan azt lehet mondani, hogy a szerzők vélhetően elsődleges szerepet tulajdonítanak a szélsőjobboldali politikai mozgalmaknak az újszerű társadalmi problémák nacionalista újrafogalmazásában: képesek válaszolni a lecsúszás és a bizonytalanság következményeivel kapcsolatos sérelmek támasztotta igényekre, még hozzá azáltal, hogy merítenek a szubkulturális diskurzusok erőforrásaiból, illetve népszerűsítve azokat, vissza is hatnak azokra. A kötet koncepciója ahhoz a hagyományhoz sorolható, amely szerint a nemzeti diskurzus „vigasztaló történetként” működik, ebben az esetben szimbolikus kompenzációval szolgál. Ezen túlmenően, Douglas Holmes nyomán (Douglas R. Holmes: *Integral Europe. Fast-Capitalism, Multiculturalism, Neofascism*. Princeton Univ. Press, Princeton, Oxford, 2000.) az új jobboldal erősíti a kötet szerzői identitáspolitikai mozgalmaknak tartják, amelyek a társadalmi problémákat az azonosság és a másság, a hovatartozás, illetve az idegenhez fűződő viszony problémáiként reprezentálják.

A nemzeti azonosság konstrukciójára egy „távoli másikhoz” és egy „közeli idegenhez” képest kérdeznék rá. Egyrészt a szomszédos országok magyar kisebbségeihez, másrészt a hazai cigánysághoz fűződő képzeteket és elképzeléseket vizsgálják, melyek konstitutívak a „közösségi mi” meghatározásában és megélésében. Mindez megfelel annak a szimbolikus repertoárnak, amely országosan politikai sikerre vitte a hazai szélsőjobboldalt. Egyrészt a Trianon-szimbólum használatával megújították a nemzeti összetartozás élményközösségét előállító diskurzust, másrészt a közbeszéd részévé tették a cigányság kriminalizációját, tágabban a cigány kategóriát a társadalmi problémák megnevezésére használó stratégiát. A kötet szerkezete nagyjából megfelel ennek a konceptualizációnak. Az első, „Nacionalizmus új keretekben. Politikai vagy kulturális fordulat?” című fejezetben Feischmidt Margit tanulmányai olvashatók a Trianon-kultuszról és a fiatalok szélsőjobboldali szimpátiájáról. Előbbiben a szerző arra keresi a választ, hogy miképpen vált Trianon-jelkép „tabuból a kulturális és társadalmi ellenállás központi szimbólumává” (57.). Legfontosabb állítása, hogy a Trianon-szimbólum használatának elterjedése mögött a társadalmi válság keresendő, amelyre szimbolikus megoldást kínál. Trianon ezek szerint nem történeti esemény vagy annak emlékezete, hanem „egy nagyon erős emocionális konnotációkkal bíró kulturális jelkép, aminek közvetítésével aktuális társadalmi traumákat lehet megjeleníteni” (55.). Felidézi a történeti, „Nagy-Magyarországot” és a dicső aranykort, és ezáltal lehetővé teszi a nemzeti nagyság érzését és a büszkeséget. Természetesen a „conkolást” is megidézi, ám ez szimbolikus mozgósító erővel hat (a szimbólum használóinak töredéke tartja reálisnak a határmódosítást), hiszen „a lealacsonyított,

megalázott kollektív önbecsülés számára a valóságos időben és térben való cselekvés helyett kínálja fel a rituális, szimbolikus helyreállítás alternatíváját” (56.).

Felmerül persze a kérdés, hogy miért éppen a Trianon-szimbólum képes erre. Feischmidt Hofer Tamásra hivatkozva abban látja a magyarázatot, hogy a félprofesszionális történettudomány és a populáris emlékezetipar rehabilitálta azt a szimbolikus repertoárt, amely a Trianon-témát minderre alkalmassá teszi. Azonban ez a magyarázat nyitva hagyja a kérdést, hogy miért éppen ez a repertoár aktualizálódik. Más szóval, a szerző fogalmait használva, a társadalmak szimbolikus „szerszámosládája” hasonlóan ki van téve a történeti változásnak és az aktualizálásnak, mint maguk a szimbólumok. Véleményem szerint nem szabad figyelmen kívül hagyni a Trianon-diskurzus történeti változását, szűkebben azt a folyamatot, amely során Trianon nemzeti tragédiából nemzeti traumává alakult. Való igaz, hogy mind verbálisan mind vizuálisan a Trianon-diskurzus az igazság kimondásaként, azaz a tabudöntés rituáléjaként tett szert kulturális, majd az állami kanonizálás révén hivatalos politikai jelentőségre. Az országos politikai nyilvánosság felől tekintve persze egyetérthetünk Feischmidt Margittal, hogy Trianonnal kapcsolatban a rendszerváltást követően az elhallgatás konszenzusa volt érvényben, azaz a szimbólum használata tabusítva volt. Ugyanakkor az sem állítható, hogy nem volt szó Trianonról. Hiszen államilag intézményesített módon a rendszerváltás óta alapvető szerepet játszik a hivatalos magyar nemzetdefiníciókban, ami leginkább a „határon túli” szakpolitikákban, illetve az azokról szóló vitákban volt tetten érhető (Zombory Máté: *Az emlékezés térképei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után*. L'Harmattan, Bp., 2011. 209-225.). Ebben rejlik a válasz arra, hogy Trianon „kimondása” miért volt olyan sikeres az országos nyilvánosságban (marginálisan már jó ideje használatban volt): a határok „minőségének” megváltoztatását és ezzel a magyar nemzet Trianon utáni és a történeti határokon alapuló újraegyesítésének programját középpontba helyező hivatalos és államilag intézményesített politikai diskurzus készítette elő a talajt az állítólagos tabudöntés számára. Ugyanígy, a „határon túli” magyarokkal kapcsolatos, a kötet későbbi fejezeteiben elemzett képzetek és gyakorlatok kísértetiesen hasonlítanak a kilencvenes évek óta uralkodó képzetekhez. Mindent összevetve tehát pontosabb magyarázattal szolgál, ha a csendet, sőt elhallgatást (e fogalom azt sugallja, hogy beszélni kellett volna, de ezt megakadályozták) hirtelen megtörő beszéd helyett a Trianon-diskurzus rendjének megváltozását tesszük vizsgálat tárgyává.

Ez a folyamat egyébként kísértetiesen hasonlít arra, ami a cigányokról szóló diskurzussal történt – nem véletlen, hogy a 18 és 30 év közötti fiatalokkal készített fókuszcsoportos interjúk elemzésekor (erről az első fejezet másik tanulmánya számol be), Feischmidt azt találta, hogy a „beszélgetéseket két téma tudta nagyon erősen dinamizálni, a Trianon- és a cigánykérdés” (114.). Az interjúkból kiderül, hogy a Trianon-téma úgy mozgósítja a nemzeti büszkeséget az egykori nagyságon keresztül megélt fiatalokat, hogy lehetővé teszi a múltbeli egység megjelenítőivé felmagasztosított magyar kisebbségekért való tevékenykedést. „Trianon jelentőségét az adja, hogy az erős és domináns nemzet, amit látni akarnak, akkor szűnik meg, a kisebbségben élő magyarok pedig a memento mori, a fájdalmat hitelesítő illusztráció” (119.). Nem véletlen, hogy a Trianon-szimbólum a magyarországiak, és nem a magyar kisebbségek számára jelentős. E tanulmányban Feischmidt egy konzervatív-kommunitárius fordulatot azonosít a fiatalok körében, amely a többség szabadidő- és élményfogyasztási kultúrájával szemben fogalmazódik meg – ami korántsem jelenti, hogy e fiatalok számára az élményfogyasztás ne lenne központi jelentőségű (elsősorban a zenén, az öltözködésen, és az életmód egyéb szegmensein keresztül). A szerző szerint e fordulat egyrészt a bázispolitika iránti

elkötelezettségben, másrészt a felsőbbrendűséget igazoló történeti és rasszista diskurzusok használatában nyilvánul meg.

A tanulmány egy, a szélsőjobboldali politikai elkötelezettség értékpreferenciáira vonatkozó kutatás eredményein alapul. Fő kérdésként azt vizsgálja, hogy milyen módon alakul ki kapcsolat „a radikális politika támogatása és a nemzet újraértelmezése, újraélése, újravarázssósítása között” (83.). Ezért a kutatás a szélsőjobboldali elkötelezettségű fiatalokra koncentrált, de az olvasó számára ismeretlen mértékben olyan fiatalokat is bevontak, akik „közéleti tevékenységet folytatnak a kultúra, a hagyományörzés, az önkéntesség vagy a szó szorosabb értelmében a politika területén” (83.). Az is kiderül, hogy „az interjúk szervezésekor fontos szempont volt a „nemzeti eszméssel” vagy a „nemzeti elkötelezettségű intézményekkel” való aktív kapcsolat” (144.). Mindezt azért részletezem, mert ilyen szűrés mellett a nem nemzeti radikális, politikailag elkötelezett fiatalok nehezen kerülnek a mintába, így kétségessé válik, lehet-e az eredmények alapján a politikailag elkötelezett fiatalok egészére következtetni (pl. a 151. oldalon), mégha el is fogadjuk azt a tanulmány elején egyéb kutatásokból idézett tény, hogy a közéletileg elkötelezett fiatalok körében a szélsőjobboldal játssza a vezető szerepet. Hasonló problémákat vet fel a kifejezetten szélsőjobboldali stimulusok használata a fókuszcsoportos beszélgetések során, mint amilyen a nemzeti radikális hírportál beszámolója a Jobbik „cigánybűnözés” elleni erődemonstrációjáról Gyöngyöspatán, vagy a fénykép a Jobbik EU-s zászlót égető akciójáról. Mivel a szűrés és a stimulusok a szélsőjobboldali politika kereteibe terelik a beszélgetést, kérdéses, mennyiben lehet a kutatásból arra következtetni, hogy a fiatalok körében azonosított újrapolitizálódási fordulat újnacionalizmusként azonosítható.

A nemzeti egységgel, azaz Trianonnal kapcsolatos diskurzív rend fent említett megváltozásának vizsgálatára a második, „Az újnacionalizmus diskurzusai: mítoszok és ellenség-képek” című fejezet makro-perspektívája kiváló lehetőséget adhatott volna. Ebben a részben két hagyományos diskurzuselemzést olvashatunk. Kasznár Veronika Katalin a kettős állampolgárságról szóló 2004-2005-ös publicisztikai vitákban elemezte a különböző nemzetfogalmakat. Írása végén Trianonnal kapcsolatban a következőket jegyzi meg: „a nemzetértelmezésekhez és a vita kimeneteléhez fűződő félelmekhez, veszélyekhez kötődik. Fontos, hogy nem az egységet, a szolidaritást vagy a szomszédos államokhoz fűződő jó viszonyt jeleníti meg. Negatív emlékeztető szimbólum, és a vitában ekként is használják. Mivel a vita alapjait érinti, alkalmas arra, hogy rögzítse a vita érvrendszereit, álláspontjait, fogalmainak jelentéseit.” (245.) Ha ez így van, érdemes lett volna ebből a szempontból (is) elemezni a vitát. Hiszen egyetérthetünk Kasznárral abban, hogy Trianon a vita alapjait határozta meg azáltal, hogy az egység referenciájaként szolgált a kettős állampolgársági törekvés számára, amely a nemzet történeti határokon belüli, részben politikai, részben szimbolikus újraegyesítését célozta (azzal kevésbé érthetünk egyet, hogy Trianon nem a nemzeti egységre és a szomszédos államok magyarságával való szolidaritásra vonatkozott). Erre az elemzésre sajnos nem kerül sor, így a szerző legfőbb megállapítása, miszerint „a kettős állampolgárság vitájában semmi új nincs, hiszen a szereplői korábbi érvrendszerekhez igazodnak” (246.) légtüres térben lebeg, ahogy magyarázat nélkül marad az is, hogy a kettős állampolgárság 2010-es elfogadása miért nélkülözte a vitát. Mivel nem a Trianonnal kapcsolatos diskurzív rend átalakulásra kérdez rá, nem igazán világos, hogy a fejezet hogyan illeszkedik a kötet koncepciójához. Az itt olvasható másik tanulmány szerzője, Glózer Rita két nemzeti radikális internetes portál ellenségképeit elemezte, és megállapította, hogy az ellenség konstrukciója révén húzódnak meg nemzeti közösség határai. Az ellenségképek konstruálása azonban semmiképp nem tekinthető új jelenségnek a nacionalizmusban, és Glózer nem foglalkozik azzal, hogy

az ellenségképzés diszkurzív stratégiái hogyan viszonyulnak a korábbiakhoz, vagy egyéb stratégiákhoz.

A vizsgált probléma aktuális jelentőségén és a kidolgozott elméleti modellen kívül a harmadik és a negyedik fejezet esettanulmányai adják a kötet erősségét. „Az újnacionalizmus kulturális performanszai” című fejezetben szereplő mindhárom tanulmány a „magyar-magyar viszony” konstrukciójának népszerű kulturális eseteit tárgyalja. Feischmidt Margit és Pulay Gergő a hazai „nemzeti rock” színtér kialakulásával és működésével foglalkozik, amelyet indokoltan az újnacionalista identitáspolitikai ipar legjelentősebb szegletének tart. Ez az írás nagyszerűen alkalmazza a fent ismertetett elméleti modellt. Nem a hivatalos politika vagy az állam felől közelít, amikor popzene és nacionalizmus kapcsolatára keresi a választ, hanem magának a színtérnek a kialakulását kutatja, azt a folyamatot, amely során a globális zenei ipar tagadásaként és rendszerváltással válságba kerülő magyar rockzenéből a skinhead színtér, a folk és a rock fúziójaként létrejön egy irányzat, amely a nemzeti-faji szupremáciát hirdeti a populáris kultúrán keresztül. A zeneszámok és a fesztiválok olyan laboratóriumnak tekinthetők, amelyekben az újnacionalizmus diszkurzív és performatív eljárásai mintegy alulról jövő módon kidolgozódnak. A szélsőjobboldali pártpolitika erre a már kitaposott útra lép rá, és kezdi népszerűsíteni a szubkulturális berkekben már működő szimbolikus repertoárt. A szerzők alapállítása, hogy a szélsőjobboldali politika sikere elválaszthatatlan az azt részben megelőző popkulturális „ideológiai munkától”. És fordítva, a szélsőjobboldali politika szerepvállalásának köszönhető, hogy egy ideológiai tartalmakat közvetítő zenei stílus kiléphetett a szubkultúra keretei közül, hogy az újnacionalizmus legfontosabb referenciapontjává váljon. Ugyanakkor az elemzés figyelmet fordít a (zenei) identitáspolitikai vállalkozók és a politikai mozgalmi szereplők közötti személyes és intézményes kapcsolatokra. A dalszövegek és a fesztiválok elemzése láthatóvá teszi, hogyan válik az újnacionalista és szélsőjobboldali szimbolikus repertoár a szabadidős élményfogyasztás részévé, hogyan fér össze az idegengyűlölet és a nemzeti-faji felsőbbrendűség a családi programokkal. A szerzők rámutatnak, hogy a dalok jelentős részének érzelmi csúcspontját Trianon megidézése adja, amely összesűriti a daltémák két legfontosabb jellegzetességét, a történeti mitológiát és a haza eszméjét. A koncerteken rituálisan megidéződik az egykori nagyság és felvehető a jelenkori áldozati pozíció, továbbá azonosítható és megélhető az ellenség általi fenyegetettség, illetve a tenni akarás elszántsága.

Ez a tenni akarás nyilvánul meg a Magyarországról a kisebbségi magyar területekre irányuló „nemzeti turizmusban” is. Ilyés Zoltán a Romániába irányuló, a Gyimesbükki „ezeréves határhoz” szervezett zarándoklat példáján mutatja be, hogyan örökségesítik a 30-as számú volt MÁV őrházat és környékét az egykori magyar haza határaként az anyaországi aggódó-gyámolító vállalkozók a helyi nemzetiesítő elittel együttműködésben. Ilyés azt a folyamatot mutatja be, ahogy a Csíksomlyói búcsúhoz szervesülő helyszín világi zarándoklatként nemzetivé válik, azaz trianoni határként a nemzet újraegyesítésének autentikussá tett és könnyen fogyasztható termékévé válik: „olyan színtérré vált, ahol Trianonra, a trianoni igazságtalanságra, az egykori Magyarországra lehetett emlékezni, egyben meg lehetett idézni a szétszabdalt magyar nemzet összetartozását is” (302.). A zarándokok a történelmi kánonra emlékezve nemzetiesítik a területet és szimbolikusan újra birtokba veszik azt, illetve élményközösséggé kovácsolódva megélik a nemzet egyesítését és a szolidaritást. A „nemzeti turizmus” e terméke alulról jövő kezdeményezésként indult, amelyen később megjelentek a Magyarországi és az erdélyi magyar politikai élet szereplői, hogy szimbolikus értelemben hasznosítsák az újonnan kidolgozott nemzetélményt. Ilyés hangsúlyozza, hogy bár a határkijelöléssel materializálódott és megélhetővé vált az egységesként felfogott történeti Magyarország, az

„ezeréves határhoz” szervezett zárandoklatok az amnézia intézményesítésének is tekinthetők, hiszen az egykori határvidéken „kizárólagosan a történeti Magyarországra, a magyar Gyimesre emlékeznek és a „magyar időt” egyoldalúan pozitív, nosztalgikus színben gondolhatják el”. (339.)

Míg a „nemzeti rock” dalszövegeiben és a koncertek rituális ikonográfiájában szabadon szárnyalhat a magyarországi identitás-igényeket kiszolgáló képzelet a kisebbségi magyarságról, a „nemzeti turizmus” korlátozottan, de létrehozza a magyar-magyar interakció lehetőségét (az autentikus nemzeti hely konstrukciója a helyi elittel együttműködésben zajlik, azonban a résztvevők túlnyomó többsége anyaországi). A magyar-magyar jelentések egyenrangú alakítására paradox módon a jótékonyági gyakorlatok adnak leginkább lehetőséget. A nemzeti eszme és a jótékonykodás összekapcsolódását három iskolai program példáján vizsgáló Zakariás Ildikó hangsúlyozza, hogy a segítő viszony eredendően aszimmetrikus: a segítő és segített kapcsolatát az határozza meg, hogy a rendelkezésre álló diskurzusok mit azonosítanak az előbbi kontóján többletként, az utóbbián hiányként. A résztvevők azonban alakíthatják is közös cselekvéseik jelentéseit: „a nemzeti ideológia nem determinálja, csak orientálja, keretezi a jóról való elképzeléseket: a cselekvők használják ezt az ideológiát, de társaikkal és a lokális tapasztalatokkal kölcsönhatásban hozzák létre a segítés, a „jótettek” közös jelentéseit és gyakorlatait” (342.). Zakariás tehát a szóban forgó iskolai programokat a nemzeti szolidaritás alulról jövő kezdeményezéseinek tekinti, amelyekben a nemzeti élménynek alárendelt jótékonyág és az általános értelemben vett segítés olykor ellentmondó gesztusai keverednek. A nemzeti jótékonyágot a szerző szerint egyrészt a modernizációs vagy szociális hierarchia képzete működteti, amely szerint a rászorultságot a fejletlenség és a megfosztottság jelenti, másrészt az a nemzeti kategóriákkal operáló diskurzus, amely szerint veszélyben a szomszédos országokban élő magyarok magyarsága. A nemzeti azonosság közös megélésének feltétele, hogy diszkurzíve újratermelődjön a különbözőség, felek alakuljanak ki, akik között egyenlőtlenek a viszonyok. A szerző azt találta, hogy a segítő magyar-magyar viszonyban újratermelődnek a modernizációs-civilizációs elmaradottság és az idegenség narratívái. Ezen kívül azonban elemzi a megtapasztalt másságot áthidaló gyakorlatokat is, amelyek lehetőséget adnak a hierarchikus viszonyok kiegyenlítésére. A másságot áthidaló jótékonyági mechanizmusok között említi a romantizáló felértékelést, illetve a nemzeti azonosság esszencializáló újratermelését. Érdekes lett volna nagyobb hangsúlyt fektetni az e mechanizmusokban rejlő felszabadító potenciálra is.

A magyar-magyar viszonyt különféle szempontokból tárgyaló esettanulmányok, illetve a kisebbségi magyarokról szóló fókuszcsoportos beszélgetések tematikus elemzése arra keresik a választ, hogy milyen elképzelések élnek a magyarországi magyarokban a „határon túli” magyarokról, e képzetrendszer milyen gyakorlatokon keresztül realizálódik, milyen viszonyt hoz létre, és mindez milyen szerepet játszik a nemzeti azonosság előállításában és fenntartásában. A konstitutív másik szerepét a kutatók ezen kívül a magyar-cigány különbségtétel problémáján vizsgálták, megközelítésükben elsősorban az anBlok folyóirat *Cigányozás* című 4. számára, különösen Horváth Kata és Kovai Cecília írásaira támaszkodva. A negyed és egyben utolsó, „Cigányellenesség és mindennapi nacionalizmus a helyi világokban” című fejezetben Feischmidt Margit és Szombati Kristóf alapos írása található a 2011-es gyöngyöspatai konfliktusról, illetve Feischmidt Margit tanulmánya, amelyben három falu példáján, etnográfiai megfigyelésen és fókuszcsoportos interjúk elemzésén mutatja be, hogyan jelölődik a másság „cigányként”, és hogyan konstruálódik ezáltal a „magyar” annak jelöletlen ellenpárjaként. A fejezet jól példázza a cigányellenességet egyszerűen vagy a „válsággal”, azaz a társadalmi és gazdasági strukturális átalakulással (a lecsúszással és a bizonytalansággal) vagy az előítéletek megnövekedésével magyarázó egydimenziós modellek

korlátozottságát. A társadalmilag észlelt problémák kulturális közvetítésének elemzése nélkül nehezen érthető, hogy a rend helyreállításának igénye miért ebben a formában fogalmazódik meg. További erénye az itt közölt írásoknak, hogy megvalósítják azt, amit a Trianon-problémával kapcsolatban jeleztem, azaz elemzés tárgyává teszik a diszkurzív rend megváltozását, amely a társadalmi-gazdasági átalakulással együtt jár, illetve azt közvetíti. Arról van szó, hogy a cigány-magyar különbségtétel mai uralkodó használata, amit a szélsőjobboldal az igazság kimondásaként és a hallgatás megtöréseként ad elő, egy korábbi rend felbomlásának, illetve az arra adott reakciónak tekinthető. E korábbi rend jellemzőinek a fejezet szerzői a cigányság láthatatlanságát (az intézményesült szegregációt) és alávetettségét tartják. Ez a rend, amelyben a „cigány” hierarchikusan alárendelt és nem megnevezett, a helyi társadalom megváltozásával bomlik fel. Egyrészt egy erős státus-helyreállítási törekvéssel járó deprivációs folyamatról van szó, amely egyszerre érinti a cigányként és magyarként azonosított helyieket. A „cigányoktól” való megkülönböztetést a szerzők részben e státus-helyreállítási törekvés megnyilvánulásaként értelmezik: a többség azon igyekezeteként, hogy szimbolikusan alá vessék a cigányként azonosított másikat. A társadalmi rend átalakulása ugyanis azzal is jár, hogy a „cigány” kilép az alárendelt és láthatatlan, meg nem nevezett pozícióból és a rend felbomlásának jeleként fenyegetésként jelentkezik. E folyamat legfontosabb terepének az iskolát és a lakókörnyezetet tartják, ahol a társadalmi mobilitás révén nyilvánvalóvá válik a térbeli elkülönítésen alapuló rend felborulása. A „cigány” láthatóvá válása lehetővé teszi, hogy a társadalmi problémák megnevezéseként szolgáljon, és a korábbi rend a nosztalgikus múlt részeként reprezentálódjon. A cigányok megrendszabályozása eszerint a régi rend szimbolikus helyreállítását célozza. A fejezet szerzői azt bizonyítják, hogy a falu kulturális leértékelődésével, különösen a közösségteremtő intézmények leépülésével párhuzamosan a nosztalgikus múlt feltételezett „cigánynekülisége” révén válik magyarrá. Mindez többek között azzal a következménnyel jár, hogy a cigányként azonosított helyiek nem képesek, de nem is akarnak magyarként azonosulni – a cigány résztvevőkkel készített csoportos interjúk tanúsága szerint már az idősebbektől is jelentős mértékben elidegenedett a magyar azonosság igénye.

A Gyöngyöspatáról szóló esettanulmány azáltal kísérel meg magyarázatot adni a szélsőjobboldali politikai alternatíva megjelenésére, hogy a helyi kontextust és az országos szereplőket is tekintetbe veszi. Előbbivel kapcsolatban annak az új helyi elitcsoportnak a szerepét érdemes kiemelni, amely civil szervezetek, majd önkormányzati pozíciók révén a falu tradicionális képének helyreállítására és a falusi turizmus – erőforrások híján elsősorban szimbolikus – fellendítésére törekedett. A parlamentbe bekerült „szélsőjobboldali pártnak kapóra jött a helyi közéletben egyre inkább meghatározó szerepet játszó ellenzéki elitcsoport úttörő „ideológiai munkája”” (374.), amely a rendteremtés igényét a cigánysággal mint problémával kapcsolta össze. A gyenge állami beavatkozáson kívül a szerzők ebben látják a szélsőjobboldal legitimációs és mobilizációs sikerét Gyöngyöspatán, amely egyszerűen átvette és országos szinten alkalmazta ezt a stratégiát. Ezzel pedig jelentős mértékben árnyalják a szélsőjobboldali ideológia iránti társadalmi keresletet a veszteségérzettel összefüggésbe hozó magyarázatokat: „Ezt a diplomás alkalmazottakból, vállalkozókból és egyéb csoportokból is álló falusi középréteget alapvetően nem a „modernizáció győztesei” számlájára írható veszteségek, hanem egy lazán definiált, tradicionális elemekből összeálló „status quo ante” (Gyöngyöspatán a 19. századi magyar falu) helyreállítására való törekvés közelítheti a hasonló mítosz által vezérelt szélsőjobboldali politikához.” (401.). Az újnacionalizmus olyan jelenségéről van szó, amelyet a kötet alapján a globális gazdasági és társadalmi átalakulásokra adott válaszként azonosíthatunk: a „helyi” és az „egykori”

felértékelődéseként és aktív kialakításaként a hagyományhoz és az autentikushoz való visszatérés jegyében.

Zombory Máté